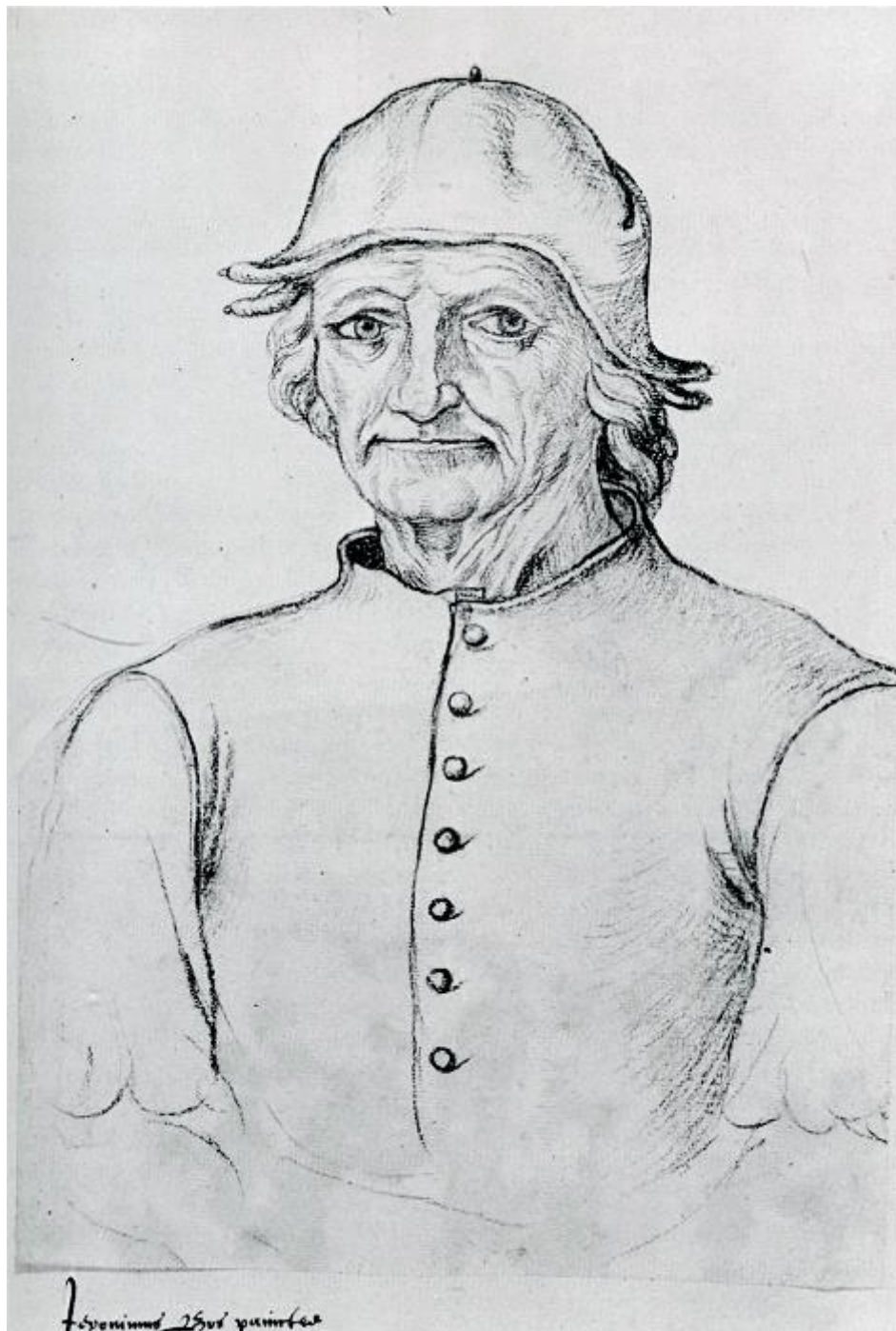

Jheronimus Bosch

Inhoud:

Motivatie

1. Jan van Aken, de grootvader
2. Athonis van Aken, de vader
3. Jheronimus Bosch
4. Het mysterie Bosch
5. Afbeeldingen

Motivatatie

Jheronimus Bosch is een schilder die mij sinds ik zelf schilder enorm fascineert. Ten eerste omdat hij als schilder op een kantelpunt in de geschiedenis stond. Zijn werk wordt misschien gerekend tot de Noordelijke Renaissance: hij past bijvoorbeeld atmosferisch perspectief toe, je kunt ook zien dat hij (in kleine mate) aan verkleining doet, zijn figuren zijn veel minder stijf dan in de Middeleeuwse kunst het geval was. Maar als ik naar zijn schilderijen kijk, zie ik dat het perspectief vaak niet voldoet aan de toenmalige regelen der Italiaanse kunst, de horizon ligt bijvoorbeeld vaak veel te hoog. Deze vermenging van de oude kunsttradities uit 's-Hertogenbosch en de nieuwe ontwikkelingen die vanuit Italië naar Nederland en Duitsland kwamen overwaaien maken zijn kunst interessant en uniek. Daarnaast is het zijn grote fantasie dat mij fascineert. Ik zelf heb ook een grote fantasie en de gruwelijke monsters en rare mensdieren van Bosch zijn een grote bron van inspiratie voor mij. Ook nu ik heel veel andere illustratoren en schilders ken die fantasiewezens maken, is het duidelijk dat de wezens en werelden die Bosch heeft geschapen mij het meest aanspreken. In dit stuk wil ik erachter komen wie Jheronimus Bosch eigenlijk was, wat zijn geschiedenis is en hoe zijn omgeving naar hem keek.

Jan van Aken, de grootvader

Afgaande op de familienaam, kwam de familie van Aken hoogstwaarschijnlijk uit de Duitse stad Aken. De overgrootvader van Jheronimus Bosch, schilder Thomas van Aken (1355-1404) is vermoedelijk eind veertiende eeuw samen met zijn vrouw Grieta van Duitsland naar Nederland vertrokken om zich te vestigen in Nijmegen, waar op dat moment een veel gunstiger klimaat heerste voor kunstenaars dan in Duitsland.

Zijn zoon Jan van Aken (1380-1454) schilder, restaurateur en ontwerper vestigde zich als eerste van de familie van Aken in het Brabantse 's-Hertogenbosch.

Deze stad groeide destijds snel en bood met haar vele kloosters en kerken veel mogelijkheden voor schilders en andere kunstenaars. Jan van Aken wordt op 20 maart 1427 voor het eerste in 's-Hertogenbosch genoemd, waar hij een atelier stichtte en zich vestigde aan de Vughterstraat. Inmiddels is Jan van Aken getrouwd met een zekere Katharina-vermoedelijk al voor 1409, toen hij nog in Nijmegen woonde. Samen hebben ze vijf zonen en waarschijnlijk ook een dochter. Van zijn zonen waren er zo'n drie of vier als leerling/assistent werkzaam in het familieatelier, waaronder Anthonis van Aken, de vader van Jheronimus Bosch, die in 1427 rond de zeven moet zijn geweest.

In 1430-1431 werden Jan van Aken en zijn vrouw lid van de Onze Lieve Vrouwe broederschap, een broederschap die begin veertiende eeuw werd opgericht ter ere van de illustere Lieve Vrouwe ofwel Maria. Aanleiding daarvoor was de opkomende Mariaverering in de stad 's-Hertogenbosch. Aanvankelijk waren alleen geestelijken lid van het broederschap maar vanaf 1371 werden ook andere toegelaten, onder wie vrouwen. Zowel zijn zoon Anthonis van Aken als diens zoon Jheronimus Bosch zouden later ook lid van de broederschap worden.

Later in het jaar 1430-1431 kreeg Jan van Aken zijn eerste opdracht van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap, gevolgd in 1431-1432 door een aantal kleinere en grotere opdrachten zoals het beeld van de Heilige Anna vergulden. Daarnaast herstelde hij bestaande kunstwerken en ontwierp hij patronen voor kerkelijke kleding.

In 1434-1435 ontving hij van het Broederschap zijn eerste grote opdracht, zijnde een voorstelling van de Heilige Maria Egyptiaca in de vorm van een 'clede' (waarschijnlijk doek), dat bevestigd werd op de wanden van de broederskapel van de toenmalige Sint-Janskerk. In 1435-1436 viel dit doek echter van de muur, waarna van Aken belast werd met het herstel.

Van Aken had naast de Onze Lieve Vrouwe Broederschap ook andere opdrachtgevers, zoals de Tafel van de Heilige Geest -Het Bossche armenhuis- van wie hij in 1443-1444 de opdracht kreeg "Onser vrouwen beelde te maelen". Daarnaast schilderde hij waarschijnlijk ook voor particulieren.

In het Backoor van de huidige Sint-Janskathedraal bevindt zich een muurschildering die sinds jaar en dag met Jan van Aken in verband wordt gebracht. Het stelt een kruisiging met Johannes de Doper en de Heilige Maagd Maria voor, met daaronder leden van de familie Van Wijck Alias Van der Wyel. Bewijs dat Jan van Aken ook daadwerkelijk de maker van deze schildering is, ontbreekt, maar het werk is van hoge kwaliteit en van Aken was in de periode waarin het ontstond de meest belangrijke schilder in 's-Hertogenbosch. Bovendien schilderde zijn kleinzoon Jheronimus Bosch zo'n veertig jaar later het schilderij 'Calverie met schenker', dat zichtbaar aan de schildering in de Sint-Jan ontleend is, mogelijk als stil eerbetoon aan zijn grootvader.

Jan van Aken wordt wel de op een na beste schilder uit de schildersdynastie van Aken genoemd.

Athonis van Aken, de vader

Athonis van Aken was de jongste zoon van meester-schilder Jan van Aken en Katharina. In 1443 wordt hij voor het eerst in de archieven van de stad 's-Hertogenbosch genoemd in verband met een lening bij wever Johannes van Tiel. Tegen het jaar 1449 was hij getrouwd met Aleid van der Mynnen, een buitenechtelijk kind van een kleermaker. In 1460 woonde Athonis en zijn gezin waarschijnlijk nog altijd in het huis van aan de Vughterstraat, dat zijn vader Jan in 1434 kocht en waar vermoedelijk ook zijn kinderloze broers, Thomas, Jan Jans en Goessen woonden.

Pas in 1462 ging Athonis met zijn gezin op zichzelf wonen. Op 12 februari van dat jaar kocht hij een stenen huis aan de Markt. Het lag tussen een kangieter en een slagerij. Volgens de Bossche historicus Jan Mosmans doopte hij het om tot 'Sint Anthonis'. Andere auteurs spreken van 'In Sint Thoenis', maar dit wordt niet bevestigd door de archieven. Dat hij een huis aan de Markt, op steenworpafstand van het stadhuis verwierf en nog wel van steen, lijkt een grote maatschappelijke vooruitgang maar dat moet niet overdreven worden. De oostzijde van de Markt bestond uit kleine huizen en werd voornamelijk bevolkt door kleine ambachtslieden.

In 1454-1455 werden Anthonis van Aken en zijn vrouw ook lid van het Illustre Lieve Vrouwe Broederschap. In 1461-1462 kreeg hij de opdracht het door brand beschadigd retabel van dit Broederschap in de toenmalige Sint-Janskerk in samenwerking met de meester-schilder Claes van Schoonhoven te herstellen. Dit bleek echter moeilijker dan gedacht, want in 1464 kocht hij het complete retabel en het jaar daarop had hij enkel nog de zijluiken 'ghewitt'. Uiteindelijk werden de luiken in 1467-1468 weer opgehaald en op de zolder van de broederskapel opgeslagen totdat ze lang na Athonis dood in 1480-1481 door Jheronimus Bosch teruggekocht werden. In 1475-1476 vonden besprekingen plaats tussen de Utrechtse beeldhouwer Adriaen van Wesel en Anthonis van Aken en zijn twee zoons, waarna van Wesel een geheel nieuw retabel voor het Broederschap sneed.

In 1476 beloofden enkele inwoners van Grave een bedrag van 37 rijns gulden aan van Aken. Het is onduidelijk waarvoor, maar de kans is groot dat het ook hier om een artistieke opdracht ging. Anthonis van Aken overleed in 1478, het is niet bekend waaraan.

Jheronimus Bosch

Jheronimus Bosch werd rond 1450 geboren als Jheronimus van Aken, de derde zoon van Athonis van Aken en Aleid van der Mynnen. Het is mogelijk dat hij werd geboren in het huis van zijn grootvader Jan van Aken, aan de Vughterstraat maar dit is niet met zekerheid te zeggen aangezien zijn geboorte niet gedocumenteerd is. Jheronimus groeide op in het huis dat zijn vader in 1462 aan de oostzijde van de markt kocht, 'Sint-Athonis'. Over zijn jeugd is verder weinig bekend. In 1463 woedde er een grote brand in 's-Hertogenbosch, die Jheronimus als kind mogelijk heeft aangeschouwd. Bij deze brand zijn vierduizend huizen in vlammen opgegaan. In het latere werk van Bosch komen vaak stadsbranden voor.

Aangenomen wordt dat Jheronimus Bosch net als zijn oudste broer Goessen opgeleid werd in het atelier van zijn vader, daar werkte ook zijn neef en drie ooms. Toen Bosch opgroeide was er in 's-Hertogenbosch sprake van een bescheiden en niet erg vernieuwingsgezinde, lokale kunsttraditie. In een enkel geval is de Bossche invloed ook daadwerkelijk merkbaar in zijn werk, zoals bij de 'Calvarie met schenker'. Er zijn aanwijzingen dat Bosch daarna een vervolgopleiding volgde al dan niet buiten 's-Hertogenbosch. Op 26 juli 1474 leent Bosch namelijk samen met zijn vader een vrij groot bedrag zonder daar een directe aanleiding voor te hebben, zoals trouwplannen of een verhuizing.

In 1478 overlijdt Anthonis van Aken, het is waarschijnlijk dat Jheronimus met zijn broer Goessen het familieatelier voortzet. Het atelier was gevestigd in 'Sint Athonis' dat tot 1523 in het bezit van de familie Van Aken was. Een van de eerste werkstukken van de gebroeders Van Aken is mogelijk een verloren gegaan retabel voor het hoofdaltaar van de toenmalige Sint-Janskerk met als onderwerp de 'Schepping van de wereld'.

Op 30 juni 1481 beloofde Goessen, dat hij tussen die datum en aanstaande Bamis (1 oktober) twee vleugels voor het hoogaltaar van de Sint-Janskerk zou schilderen. Veel later, in 1610, wordt dit altaarstuk door Jean-Baptiste Gramayes, een historicus uit de Zuidelijke Nederlanden omschreven als 'opus creationis hexameron mundi' (het werk van de schepping van de wereld in zes dagen). Bovendien wordt het daar niet als het werk van Goessen van Aken genoemd, maar als dat van Jheronimus Bosch. Deze 'Schepping van de Wereld' wordt tegenwoordig in verband gebracht met de 'Tuin der Lusten', dat aan de buitenzijde hetzelfde onderwerp bevat. Hieruit kan worden afgeleid dat Bosch de hem zo kenmerkende manier van schilderen al vroeg ontwikkelde binnen de context van een familieatelier.

Jheronimus Bosch trouwde in juni 1481 met Aleid Meervenne (1447-1522/1523), een telg uit een welgestelde koopmansfamilie. Met dit huwelijk trouwde Bosch boven zijn stand, zowel in financieel opzicht -zijn vrouw bezat bijvoorbeeld een huis en wat landerijen - als in intellectueel opzicht. Zo had Aleid een zwager die in Keulen had gestudeerd. Dit betekende echter niet dat Bosch nu een rijk man was. In het begin van hun huwelijk moest zijn vrouw zelfs een deel van haar landerijen verkopen om rond te komen. Pas in 1487 ging het zo goed, dat Bosch in staat was om zelf geld uit te lenen. Rijk zou hij trouwens nooit worden, want na zijn dood liet hij - voor zover bekend- niet veel na.

Aleid Meervenne kocht het huis Inden Salvatoer voor haar man, aan de noordzijde van de Markt. Waarschijnlijk stichtte Bosch hier een nieuw atelier. Het bood in ieder geval de ideale omstandigheden voor een schilder: de levendigheid van de markt aan de zuidzijde en stilte en het juiste licht om in te werken aan de noordzijde. Bovendien deed Bosch op 3 januari 1481 afstand van zijn deel van het ouderlijk huis ten gunste van zijn oudste broer Goessen, die zijn zus Herbertke en broer Jan al had uitgekocht. Hoe Bosch' atelier precies georganiseerd was, is niet duidelijk. Dat Bosch leerlingen/assistenten had is vrijwel zeker. In 1503-1504 wordt melding gemaakt van meerdere 'Jheronimus knechten'.

In 1486-1487 trad Jheronimus Bosch net als zijn vader en grootvader voor hem, toe tot de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap. In 1488 werd hij benoemd tot gezworen broeder, dat betekent dat hij werd opgenomen in de geestelijke stand, zij het in de laagste rang. Via de broederschap verwierf Bosch een aantal opdrachten, zoals de luiken van het retabel staande op het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar.

Jheronimus Bosch werd dus geboren als Jheronimus van Aken. Vanaf omstreeks 1490 signeerde hij zijn werk echter met 'Jheronimus Bosch'. In 1504 wordt hij voor het eerst onder die naam vermeld in de hertogelijke boekhouding. Het aannemen van de artiestennaam Bosch is een aanwijzing dat hij op dat moment buiten 's-Hertogenbosch bekend was, maar het zou er ook op kunnen wijzen dat hij enige tijd in een vreemde stad heeft gewoond. Het is goed mogelijk dat beiden aan de hand was.

Vlak voor 1504 ontving hij van Filips de Schone, landsheer van de verschillende Bourgondische Nederlanden, de opdracht een altaarstuk te schilderen met als onderwerp het Laatste Oordeel. Dat Bosch een geliefde schilder was aan het hof in de bestuurlijke hoofdstad Mechelen, blijkt ook uit de vermelding in een inventaris uit 1516 van landvoogdes Margaretha van Oostenrijk van een 'Verzoeking van de heilige Antonius', die zij mogelijk bij Bosch had besteld. Maar Bosch' faam reikte tot ver buiten de grenzen van het hertogdom Brabant. In Venetië, bijvoorbeeld, bevond zich in de verzameling van kardinaal Domenico Grimani werk van Bosch. Ook bevinden zich in de stad het 'Hermieten-drieluik' en het 'Drieluik van de gekruisigde martelares'. Vanwege deze concentratie van door Bosch geschilderde werken in Venetië en omdat de figuren op een van deze werken Italiaanse kleding dragen, hebben sommige auteurs gesuggereerd dat Bosch hier enige tijd heeft doorgebracht.

Bosch overleed in 1516. Het is onbekend waaraan, maar in 1515-1516 doet een lokale kroniekschrijver melding van een vrij ernstige uitbraak van pleuritis, waar menig mens aan stierf. Hij werd op het Sint-Janskerkhof begraven waar de rijken lagen. Jheronimus heeft geen kinderen gekregen.

Het mysterie Bosch

Er zijn veel theorieën die zich de ronde doen over Jheronimus Bosch. Zo werd lang gedacht dat Bosch krankzinnig was of op zijn minst geobsedeerd door zonde en schuld. Sommige denken dat hij als hij schilderde gedrogeerd geweest zou moeten zijn. De ongebreidelde fantasie van Bosch doet de toeschouwer zich inderdaad afvragen waar hij het allemaal vandaan haalt. Niet alle schilders die aan het eind van de middeleeuwen leefden, hadden immers een dergelijke gruwelijke en fantasierijke beeldtaal.

Tegenwoordig gaat men ervan uit dat Bosch vrijwel uitsluitend in opdracht werkte en dat veel van zijn opdrachtgevers tot de burgerlijke elite behoorden. Veel thema's uit Bosch' werk hebben betrekking op zaken waar de gegoede burgerij zich mee bezighield, of waar zich aan stoorde, zoals losbandigheid 'Allegorie op de gulzigheid' en 'Het narrenschip', Bedrog (De keisnijding en De goochelaar), luiheid (Spotprent op de luiheid) en bedelarij (Sint-Maarten in de haven). In een alleen in prentvorm bewaard gebleven werk van Bosch, de 'hekeling van krijgslieden en pretmakende armoezaaiers', wordt niet alleen de ondeugden van het gewone (arme) volk aan de kaak gesteld, maar ook die van de heersende klasse, die door hun immoreel gedrag een constante bedreiging vormde voor de burgerij.

Bosch wordt ook in verband gebracht met de Moderne Devotie. Deze toen nieuwe richting binnen het katholicisme predikte de navolging van het leven van Christus buiten de kerk om, bij voorkeur in broederschappen als de Onze-Lieve-Vrouwebroederschap. De Moderne Devotie was een reactie op de corruptie binnen de Kerk en kenmerkte zich door een persoonlijke geloofsbelijdenis en praktische levenswijze. Dat Bosch een aanhanger van deze stroming zou zijn, blijkt onder andere uit de vaak in zijn werk terugkerende hekeling van zowel hoge als lage geestelijken (zoals op het middenpaneel van het 'Hooiwagen-drieluik') en zijn vernieuwingsdrang en toepassing van tot dan toe in de schilderkunst (literaire) motieven (zoals in de 'Tuin der Lusten').

Ook had Bosch een voorliefde voor kluizenaars (het 'Hermieten-drieluik en de 'Heilige Hiëronymus'). Deze vroeg christelijke Heiligen, met hun vrome en ascetische levenswijze, zijn waarschijnlijk voorbeelden van een nieuw levensideaal: de nieuwe asceet. Ook dit ideaal hangt samen met de Moderne Devotie. In de geest van de Broeders van het Gemene Leven wil de nieuwe asceet 'godvruchtig leven en werken binnen de wereld'.

Bosch zelf was geen kluizenaar of verschoppeling, hij had veel vrienden en connecties en was een gerespecteerd burger van de stad Den Bosch. Het idee dat hij een ketter of duivelsaanbidder zou zijn ligt verre van de waarheid. Hij was lid van het Onze-Lieve-Vrouwebroederschap en werd later zelfs geestelijke. De fantasiewezens van Jheronimus

Bosch zijn minder vreemd dan aanvankelijk gedacht werd. Het christelijke geloof in de late Middeleeuwen was streng en beangstigend. De keuze tussen hemel en hel was een vraag die elke dag speelde, het kwaad lag continu op de loer. Iedere dag werd er gebiecht. Als je niet naar de kerk ging was je gedoemd te mislukken en de naar de hel te gaan, zo was de gedachte. In de schilderijen van Jheronimus Bosch zie je deze onderwerpen steeds terugkomen

Afbeeldingen:

Cavalerie met schenker, 1490

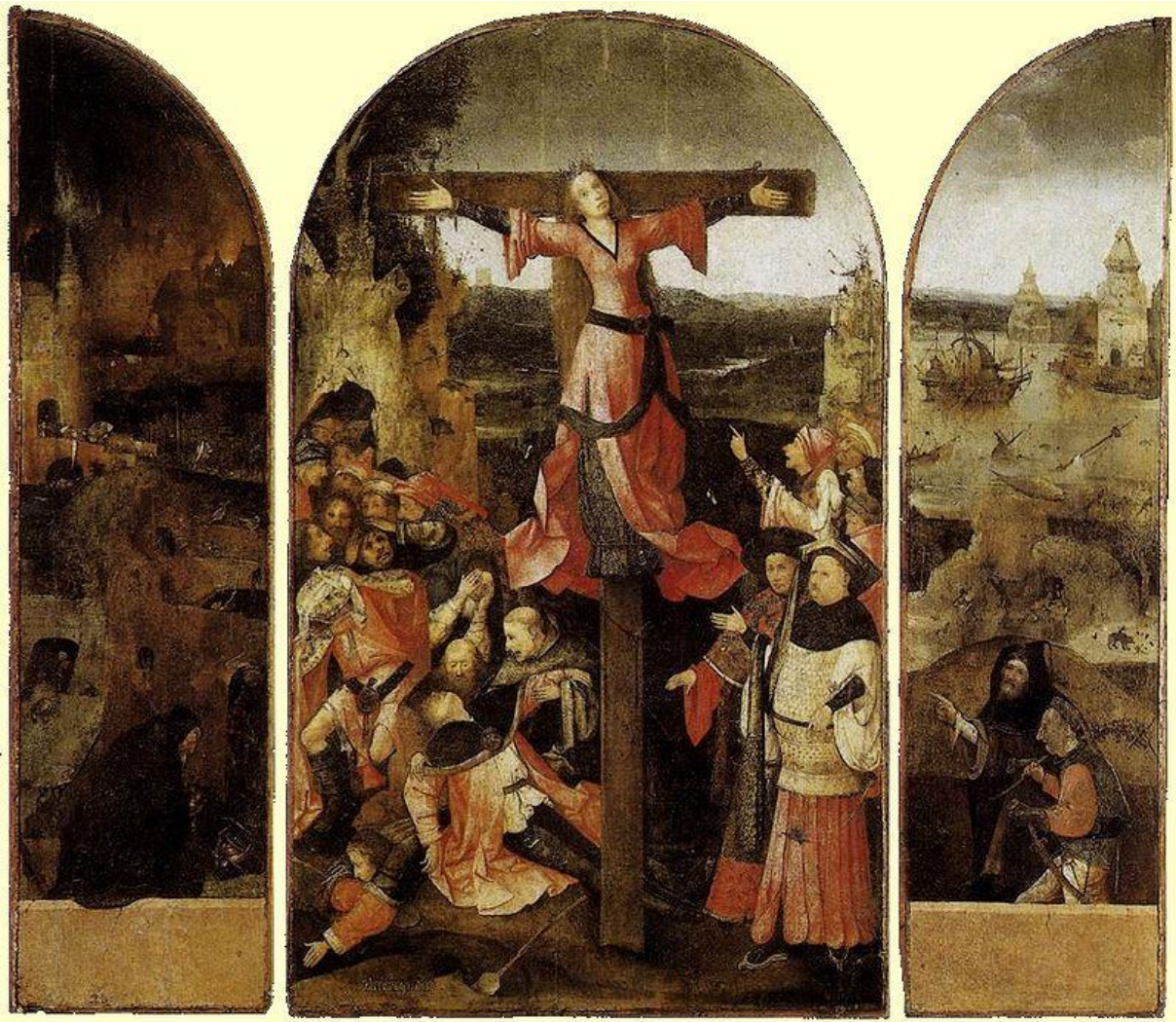
Tuin der lusten, 1480-1490

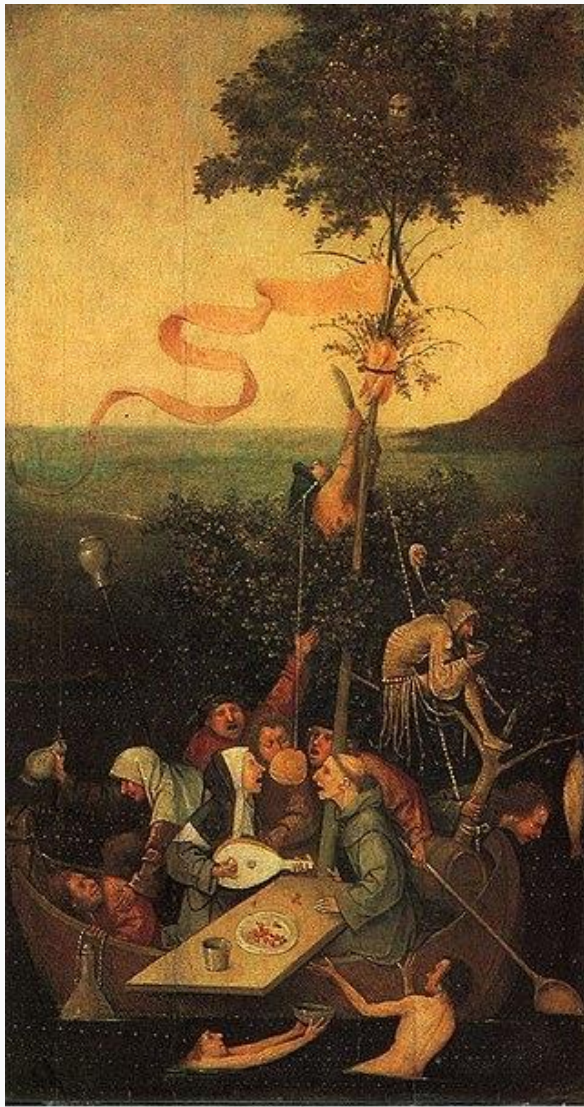
Verzoeking van de heilige Antonius, 1501

Hermieten-drieluik, 1490-1499

Drieluik van de gekruisigde martelares, 1497-1505

Het narrenschip, Allegorie van de gulzigheid, 1488-1516

De keisnijing, 1494-1516

De goochelaar, 1502

Hooiwagen-drieluik, 1515

De Heilige Hiëronimus, 1482